

"Hänna köm ägge bårte katta!"

DAUM-KATTA

VINTERBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 2000

1883.
Anteckningar från föregående år.

Toj fil. kand. slane J. 24 maj på 2. m. o. red. fr.
Uppsala den 30. s. 18. min. med änglat till stäm o.
derifr. hem till hemina. På veder 5. län slanen på
jagen vil på 225 kr. utgörande till och till på
dum af letter stödika förminnen för folk
ningas till äggen och allmogens
Vistades fröden ändra vid 1. län o. i
Fors. J. l. Publan Mark. S. Forsens
till. sand för stödika vid redaktion. af
Kam. s. all. handa. Efter en fjorton dagar
vistelse erbjöds mig ett lärarskap till
1. B. som jag mottog o. derjämte hade
tidningen till en tid. Equale mig hade
utslut och ut. Kolan. Exam. den 18
i hist. Läska, Tytka o. Matematik
Lick of. län. Måttag. sid. hos Biskopen.
Slanen i N. sand öfver Julem. Hos hos
Cajanus.

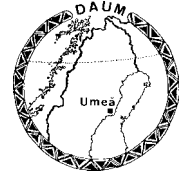
"Hänna köm ägge bårte katta!" Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant 'Nu kommer ägget ur kattan'. Innebörden är ungefärligen - med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: 'detta är pudelns kärna'.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).
DAUM ingår i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet SOFI.
Redaktör och ansvarig utgivare: arkivchef Ola Wennstedt

I detta nummer en del om växtnamn - svenska och estlandssvenska - om ortnamn och om dialekter - men också annat.
Alltid lär man sig något i DAUM-KATTA!

DAUM-KATTA finns också på Internet: <http://www.umu.se/daum/>

Omslagsbilden visar Johan Nordlanders anteckningar på ett löst almanacksblad från 1883.

Notiser sen sist, ett axplock

1999

- Vilka regler gäller på Internet? Vid ett seminarium i juni, på Nordiska Museet i Stockholm försökte jurister från Kulturnät Sverige bringa klarhet i den frågan. Ola Wennstedt och Lars Bleckert representerade DAUM och SOFI vid seminariedagen.
- Arkivet har fått en ny layout på hemsidan. Den nya sidan är konstruerad av Fredrik Larsson, som jobbade en månad med att bygga om systemet. Resultatet kan ses på www.umu.se/daum.
- Västerbottens Folkblad publicerades i början av augusti ett sommarreportage om DAUM och om det material som finns vid arkivet.
- Ola Wennstedt har vid några tillfällen under året besökt en studiecirkel i byn Knaften, Lycksele, för ett gemensamt utbyte av inspiration och idéer.
- Staffan Lundmark och Ola Wennstedt närvarade i oktober vid seminariet *Bilden av det samiska*.
- I anslutning till Umeå Jazzfestival hölls den 31/10-1/11 en Jazzhistorisk konferens på Folkets Hus i Umeå. Konferensen arrangerades av Staffan Lundmark på DAUM, som tillsammans med Angelica Lindgren även skötte de praktiska arrangemangen under konferensen.
- Vid *Arkivens dag* lördagen den 13/11 höll DAUM öppet hus. Ett drygt tjugotal besökare kom och visades runt i arkivet och fick ta del av materialet i samlingarna.
- Den 18/11 deltog Ola Wennstedt, tillsammans med SOFIs direktör, Björn Lindquist, arkivchefen vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Göran Hallberg, samt forskningschefen vid namnavdelningen vid SOFI i Uppsala, Eva Brylla, i en mål- och resultatdialog på kulturdepartementet i Stockholm.
- Den 20/12 överlämnades Olof Petter Petterssons *Nybyggares dagliga leverne* till kommunalfullmäktige i Vilhelmina, som stått för finansieringen av utgivningsprojektet.

2000

- I slutet av januari inbjöd DAUM till presskonferens med anledning av utgivningen av Olof Petter Petterssons *Nybyggares dagliga leverne* och Gustav Fridners, *Folkliga växtnamn i Västerbotten*, som gavs ut i december 1999. Vid presskonferensen var Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt närvarande, som står för sammanställandet av Fridnerboken.
- I anslutning till folkmusikfestivalen i Umeå den 21-23/3 hölls konferensen *Öarnas musik*, som Staffan Lundmark dokumenterade.
- I mars intervjuades Ola Wennstedt av radiomannen och kulturjournalisten Per Runesson för ett inslag om O.P. Pettersson, i programmet *Ordbruk*.
- Staffan Lundmark och Thomas Omma medverkade vid idéseminariet *Nycklar till samiska arkiv* vid SVAR i Ramsele den 21-23/3.
- Första veckan i april tillbringade Staffan Lundmark och Ola Wennstedt som gäster vid Estniska folklöre-arkivet i Tartu, Estland. Resan beskrivs närmare i en artikel i detta nummer av Kattan.
- Den 13/5 hölls en seminariedag i Lövånger om *Ordspråk, talesätt och vaggvisor*, där Staffan Lundmark talade om vaggvisor. Dagen arrangerades av Studieförbundet Vuxenskolan och Svenska Studiec centralen i Finland.
- DAUM har en relativt stor samling teknisk utrustning som ibland måste ses över. Stig från RC Ljud&Bild i Umeå var på besök i maj och gjorde inventering och översyn.
- Snart efter Stigs besök reste Staffan Lundmark och Ola Wennstedt för att göra ett studiebesök vid Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana. Det var en imponerande anläggning med all modern teknisk

utrustning man kan tänka sig för digitalisering och restaurering av text, ljud och bild. I fjället är också insprängt en gigantisk arkivanläggning, där allt material - böcker tidskrifter, radio- och TV-program, musik... - utgivet eller publicerat i Norge, förvaras i ett exemplar.

- I maj samlades hela Språk- och folkminnesinstitutets personal till SOFI-dagar i Uppsala.
- I maj anlände också Bengt Martinsson, Gällivare, till DAUM med en släpvagn fullastad med arkivmaterial. Materialet är ett katalogiserat arkiv rörande musiklivet i övre Norrland, och har tillkommit genom årtionden av hängivet dokumenterande och insamlande. En fantastisk donation till DAUM!
- Från och med september har DAUMs personalstyrka ökat i antal. Då anställdes nämligen en ny förste arkivarie vid arkivet. Tjänsten gick till lektorn och förre prefekten vid Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet, Claes Börje Hagervall.
- Samverkan med Vilhelmina kommun har fortsatt även efter utgivningen av boken *Nybyggares dagliga leverne*. I slutet av september arrangerades ett Nybyggarseminarium i Vilhelmina, *Kulturmöte i Lappmarken. Myt eller verklighet*. Medarrangörer var DAUM, Umeå universitet och Johan Nordlander-sällskapet.
- I september utgavs vid DAUM boken *Jojksamlaren Karl Tirén* av Gunnar Ternhag. En presentation av Tirén och av boken finns längre fram i Kattan. Boken ingår i den nyinrättade Serie F. Musikliv.
- I början av oktober var arkivet stängt under en dag när vi höll en planeringsdag inför höstens arbete. Dagen arrangerades på Olofsfors konferenscenter och föll mycket väl ut. Hela personalstyrkan vid DAUM var mycket nöjd med dagen.
- DAUM medverkar med idéer och material i Västerbottens museums projekt *Informationsöar*, ett webb-baserat kulturinformationsprojekt. Se öarna på webbadressen www.vasterbottensmuseum.se/oar/index.html.
- Inför Arkivens dag lördagen den 11/11 hölls en föreläsningkväll på Umeå Stadsbibliotek, där representanter för de olika arkiven i Umeå höll föredrag om sina arkiv och vad man kan finna i samlingarna. Staffan Lundmark representerade DAUM och berättade om *Karl Tirén och de samiska sångerna*. Under Arkivens dag höll DAUM öppet hus, som vanligt, och denna gång hade närmare trettio besökare hittat vägen till arkivet! Som avslutning på arrangemangen kring Arkivens dag höll Ola Wennstedt ett offentligt föredrag på Stadsbiblioteket lördagen den 18/11: *Olof Petter Pettersson och boken Nybyggares dagliga leverne*.
- I november gav DAUM ut en liten skrift på Sävarmålet, författad av Rut "Puck" Olsson. Den heter *Kattgöbben mormoras* och är en liten historia skriven på dialekt. Rut har fått sagan översatt och utgiven på ytterligare 31 dialekter från hela Sverige. Skriften presenteras vidare längre fram i Kattan.
- Fredagen den 15/12 avslutade vi på DAUM arbetsåret informellt genom att gå på restaurang och äta julbord tillsammans. Ett gott slut på ett gott arbetsår.

Personellt

Under senare delen av 1999 och under 2000 har vi haft nöjet att ha flera praktikanter hos oss. Birgit Lysell registrerade material i databasen, Chatarina Wiklund upprättade ett textbörjansregister till DAUM:s musiksamlingar och Leif Bolling arbetade med dokumentation av luffarnas liv. Bibliotekarien Karin Nilsson registrerade delar av särtrycksamlingen i databasen, vilket även Henrik Wikström gjorde. Kjell Otus tog initiativ till en genomgång av reseberättelser från norra Sverige, för att upprätta person- och Ortsregister till dessa, något som kommer att göra innehållet i reseskildringarna så mycket mer tillgängligt. Joakim Lundström genomförde bland mycket annat en inventering av DAUM:s skriftliga samlingar och Susanna Melin skannade estlandssvenska ortnamn samt deltog i det dagliga expeditjonsarbetet. Hon var dessutom anställd hos oss under sammanlagt fyra månader under 2000. Ingela Sörbrandt, som kommer från Tornedalen, hjälpte oss med expeditjonsarbetet samt med att avlyssna inspelningar på Tornedalsfinska och upprätta protokoll över innehållet. Åsa Lundgren tog hand om Ella-Stina Marklunds stora klippsamling och Elisabet Lindberg gick igenom och gjorde en förteckning över DAUM:s alla gamla stenkakor. Britt-Marie Andersson, från Gräsmyr, registrerade in material i databasen och Niclas Jakobsson skannade skriftliga samlingar. Två studenter från datalinjen på Strömbäck gjorde sin praktik på DAUM, Åsa Norlin och Lars-Erik Persson.

Vintern 2000 finns fyra praktikanter på DAUM: Åsa Lundgren, som fortsatt med excerpering och registrering av tidningsurklipp, Britt-Marie Andersson, som registrerar in material i databasen, och Roger Åström, som skannar skriftliga samlingar. Vår fjärde praktikant, Eva Danielsson, driver ett projekt omkring dokumentation av invandrabarnens situation i Umeå.

Kära DAUM-Kattas läsare!

Som barn växte redaktören upp på Teg i Umeå, närmare bestämt på Domarevägen, och som i så många andra familjer hade vi också en katt, som var ute och strök i kvarteret på dagarna. Till slut hände det som så ofta händer med stadskatter: en dag kom han inte tillbaka från sina turer i grannskapet, utan hade sannolikt förolyckats på något sätt. När vi barn då undrade vart katten hade tagit vägen svarade våra föräldrar att ”Den har nog farit till tant Andersson”. Tant Andersson var en gammal dam som på 1960-talet bodde i en liten stuga i grannskapet, ungefär där Studiegränd nu mynnar ut på Bryggaregatan. ”Att fara till tant Andersson” blev sedan ett begrepp som användes inom familjen som en eufemism, en omskrivning, för husdjurs bortgång.

DAUM-Katta har ingalunda ”farit till tant Andersson”, hon kommer troget tillbaka även om det var ett tag sedan vi hörde av henne. Men nu är hon alltså tillbaka, med aktualiteter från arkivvärlden.

Sedan senaste numret av Katta kom ut har vi förstärkt bemanningen vid arkivet. Förste arkivarietjänsten är nu tillsatt och innehas sedan den 1 september 2000 av Claes Börje Hagervall, tidigare lektor vid Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet. Många av läsarna har säker stött på Claes Börje tidigare, eftersom han har varit anknuten till DAUM och till institutionen ända sedan början på 1970-talet. Vi är i alla fall mycket glada att få räkna in Claes Börje i arbetsstyrkan, och vill passa på tillfället att hälsa honom så hjärtligt välkommen till DAUM!

Som de flesta redan känner till så omorganiserades år 1993 den statliga myndighet i vilken DAUM ingår, när gamla Dialekt- och ortnamnsarkiven samt Svenskt visarkiv (DOVA) fick ge vika för Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), som då inrättades. Fram tills dess, ända sedan tiden för DAUM:s föregångare Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN), hade DAUM huvudsakligen betraktats som ett **arkiv**, som också bedrivit forskning på det arkiverade materialet. I och med omorganiseringen 1993, presenterades planer, som också realiserades några år senare, på att göra en tydligare åtskillnad mellan forskningsavdelningar och arkiv. Fokus kom att riktas mot *forskning*; den nybildade myndigheten blev ett **forskningsinstitut** som också arkiverar sitt forskningsmaterial. Så långt är allt väl. *Forskning* betraktas ha högre status än *arkivering* i de flesta sammanhang. Det är dock mycket viktigt att komma ihåg att ett av våra mål även fortsättningsvis måste vara att *dokumentera och arkivera!* Vi måste prioritera insamlandet av flera skäl. Fortsätter vi inte att samla in och dokumentera vardagen blir myndigheten enbart ett musealt arkiv över ett samhälle som inte längre finns kvar; det representerar en hundraårsperiod från c:a 1870-1970. Dessutom är ju ingen forskning möjlig att genomföra utan insamlat material.

Samhällsutvecklingen fortgår dock, utan hänsyn till att fokus i vår arbetsinriktning förskjutits. Det måste finnas en kontinuitet i samlingarna. Vår nutid idag är framtidens historia.

Redaktören

Minnesord...

Gunnar Pellijeff

Förrre arkivchefen, docent Gunnar Pellijeff avled den 27/11 1999 i Uppsala, 91 år gammal. En av de främsta företrädarna för norrländsk ortnamnsforskning har därmed lämnat oss.

Gunnar Pellijeff arbetade under en lång följd av år vid Ortnamnsarkivet i Uppsala och erfarenheterna därifrån, tillsammans med hans gedigna kunskaper om vårt språk, ledde till att han fick tjänsten som den förste arkivchefen vid det år 1971 inrättade statliga arkivet Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå (DAUM), en tjänst som han innehade intill pensioneringen år 1973.

Pellijeff bedrev under hela sitt verksamma liv forskning kring ortnamn och språkhistoria. Han disputerade 1967 på en avhandling om de fornsvenska landskapslagarna. Som pensionär skrev han en rad böcker i DAUMs skriftserie Ortnamnen i Norrbottens län; den första boken, Ortnamnen i Kalix kommun, utkom år 1980. Han arbetade vidare under lång tid med utgivning av böcker i denna serie, och den sista boken, Ortnamnen i Övertorneå kommun, den åttonde i serien, utkom år 1996. Pellijeff var då 88 år, men klarade utan besvär av att resa från Uppsala till Umeå för att närvara vid den presskonferens, som anordnades i anslutning till bokutgivningen.

Pellijeff insåg värdet av sin gärning och var angelägen om dess bevarande när han under våren 1998 kontaktade DAUM, för att överlämna ännu obearbetade manuskript och materialsamlingar omkring finska ortnamn i Mellansverige till arkivet, en gåva som arkivet och den framtida ortnamnsforskningen värderar högt.

Gunnar Pellijeff hade en utstrålning av kunskap och värdighet som man inte möter ofta i vårt samhälle idag. Det är med största saknad vi erfar att Gunnar Pellijeff inte längre finns bland oss.

Sven Söderström

Förrre arkivchefen vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, docenten Sven Söderström, avled på Söndagen den 5/12 2000 i Uppsala, i en ålder av 77 år.

År 1973 kom Sven Söderström till Umeå och tillträdde tjänsten som chef för det då ganska nyinrättade Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAUM). Det var i själva verket för honom en återkomst till Västerbottens län. Han föddes i Nordmaling och växte upp på en gård i Brattfors by. Där deltog han i allt det arbete som utfördes på en norrländsk gård på 1930- och 40-talen. Hans första språk var Nordmalingsdialekten, och han brukade säga att han i början hade lite svårt att vänja sig vid riksspråket.

Efter skolgången hemma byggde han på sin utbildning, först vid Sigtunastiftelsens folkhögskola och sedan vid Fjellstedtska skolan i Uppsala, där han tog studenten. Han fortsatte sedan studierna vid Uppsala universitet, tog magisterexamen och tjänstgjorde därefter som lärare på många håll och under många år, längsta tiden vid Haparanda läroverk. Men han återvände småningom till Uppsala och fortsatte sina studier. Eftersom han behärskade en norrländsk dialekt helt och fullt och hade gedigna kunskaper i olika språk, var ämnesvalet lätt: han tog en licentiatexamen i nordiska språk och disputerade 1972 på en dialektavhandling.

Efter att under ett par år ha tjänstgjort som professor i nordisk filologi vid Uleåborgs universitet kom han alltså 1973 till Umeå. Under sin arkivchefstjänst, som varade fyra år, gjorde han viktiga insatser. Han byggde ut arkivet genom att förmå statsmakterna att inrätta en arkivarietjänst för insamling och bearbetning av samiskt språk- och traditionsmaterial, en viktig befattning vid Sveriges nordligaste traditionssamlade arkiv.

En ordsamling från Hössjö by, som konservatorn vid läns museet i Umeå, Evert Larsson, sammanställde under 1950-talet, arbetade Sven Söderström ut och publicerade i en bok med titeln "Hössjömålet. Ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt". Det har blivit en lättillgänglig dokumentation av den gamla dialekten i Umeå landsförsamling.

Efter tiden i Umeå flyttade Sven Söderström av familjeskäl till Uppsala, där han tjänstgjorde vid Dialekt- och folkminnesarkivet (ULMA), först som förste arkivarie och sedan som arkivchef. Han publicerade där etnologen Ella Odsteds omsorgsfullt gjorda uppteckningar från sin hemsöcken Arnäs nära Örnsköldsvik och slutförde utgivningen av Gustav Hasselbrinks stora sydsamiska ordbok, en utomordentligt svår uppgift, som inte hade kunnat lösas utan hans gedigna kunskaper i samiska.

Sven Söderström var en utmärkt chef för vårt arkiv här i Umeå, en kunnig dialektolog och en god organisatör. Han kunde konsten att samarbeta och skapade med sitt vänliga sätt och sin stillsamma humor en god arbetsmiljö vid arkivet.

Ola Wennstedt

Ska vi plocka ljungen - eller ljung?

Vi som nu har arbetat med att få boken "Folkliga växtnamn i Västerbotten" av Gustav Fridner färdig (Jan Nilsson beskriver i DAUM-katta vårt arbete) har kunnat konstatera att de allra flesta växtnamnen är upptecknade och redovisade i bestämd form: *hun:fLo:ken*, alltså = hundfloken 'strätta', *kweisgräse* = kvesgräset 'linnae' och *lu:sbLom:en* = lusblommorna 'maskros'.

Vi var beredda på detta, Jan och jag, för vi hade naturligtvis - som alla bör göra - läst Dahlstedt-Ågrens Övre Norrlands bygdemål. Där skriver Karl-Hampus Dahlstedt: "Kännetecknande för de norrländska bygdemålen är den rikliga användningen av bestämd form i ställningar där rikssvenskan har obestämd. /.../ Frågar man en norrländsk bonde vad som växer på hans åker, så svarar han t.ex.: 'Havern', och frågar man honom vad bären heter som växer i åkerrenen så svarar han: 'Åkerbära'." Det är ett nordligt drag i Sverige, från Dalarna och norrut.

Själv upplevde jag en gång i tiden detta språkliga fenomen på ett nästan dramatiskt sätt. Det var

när jag gjorde uppteckningar i Dalarna för Uppsalaarkivet. Då utkämpade jag en hård kamp med en gammal man i Venjan, som inte ville säga ett visst, ganska intressant växtnamn i obestämd form utan bara i bestämd. Ung och grön, som jag var, ansåg jag att ett substantiv skall redovisas i obestämd form. Jag hittade på olika situationer där jag tyckte att han *måste* säga namnet i obestämd form. Men nej: han nämnde växtnamnet många gånger under vårt samtal men alltid i bestämd form. Jag fick ge mig.

Men det är inte bara växtnamn som bär sig så här egendomligt åt. 'Meta abborre' heter *met abbarn*, 'koka gröt' *kok gröm*, 'tycka om snus' *tyck öm snuse* osv. Det är när det är fråga om *obestämd myckenhet* som man gärna tar till den bestämda formen. Man kan jämföra det norrländska bruket med användningen av partitiv artikel i franskan.

Det saknas fortfarande en både bred och djup undersökning av denna nordsvenska favorisering av den bestämda formen.

Sigurd Fries

Ljung *Calluna vulgaris*. Ur Vår svenska flora i färg II, pl. 201 c. Stockholm 1960.

Johan Nordlanders samling

DAUM fick i januari 2001 ett stort material efter Johan Nordlander (1853-1934), som gåva från Mikael Nordlander, Järfälla.

Johan Nordlander föddes på juldagen 1853 i Multrå sn i Ångermanland. Han studerade vid Härnösands läroverk och tog sin mogenhetsexamen 1875. Därefter började han studera vid Uppsala Universitet, där han våren 1880 tog filosofie magisterexamen. På höstterminen 1880 och ett år framåt, samt vårterminen 1883, arbetade han som lärare vid Härnösands läroverk. Samma år började han som vikarierande adjunkt och extralärare vid Norra latinläroverket i Stockholm och arbetade där fram till 1895. Mellan åren 1895 och 1919 hade han tjänst som ordinarie adjunkt i kristendom, historia, geografi samt modersmål, vid Södermalms högre allmänna läroverk, Stockholm.

Nordlanders intresse för hembygdsforskning och historia visade sig redan under studietiden i Härnösand. Han skrev då det första manuskriptet till Multråordboken, som dock publicerades först 1933. Nordlander bildade också tillsammans med några studiekamrater en folkmåls- och folkminnesförening 1874. Under sin studietid i Uppsala gjorde han under sina ferier resor där han tecknade ner dialekter och folkminnen. Dels i sin egen hembygd men även i Härjedalen och Jämtland. Han skrev t ex en ännu outgiven ordbok över Älvrosområdet med tillägg rörande Linsellområdet. Det första som kom att publiceras av hans insamlade material, var "Brölloppsseder i Herjedalen" i *Sverige, Fosterländska bilder* (1888). Den skulle bli den första i en lång rad av artiklar och böcker som Nordlander skulle skriva under sin livstid.

Under en resa till Härjedalen hade Johan Nordlander sovit i ett stall och på grund av kyla och fukt ådrog han sig en sjukdom som han fick dras med hela livet. Detta gjorde att han inte kunde resa runt i bygderna och göra upptäckningar längre men sjukdomen blev dock inte ett hinder som gjorde slut på hans forskargärning. Istället samlade han material vid bl a Riksarkivet och Kungliga biblioteket, ett arkivmaterial som utgör större delen av den samling som DAUM fått.

Det är ett blandat material som Nordlander har lämnat efter sig. Allt från lösa anteckningar till färdiga manuskript. Mycket är hämtat från hans födelselandskap, Ångermanland, men hela Norrland

finns representerat i hans uppteckningar. Här finns även anteckningar från t ex Dalarna, Uppland och Västmanland. Domstolsprotokoll är en källa som han använt sig av flitigt. Främst från 1600-talet finns det många avskrifter/utdrag ur domböcker, t ex Piteå stads domböcker åren 1682-1690. Från Svea Hovrätts arkiv finns en mängd handlingar rörande en borgare i Västerås, Amund Amundsson, som för en arvsvist angående sitt fadersarv i Öfvergård, Sollefteå under 1620-1630-talen.

Från Skoklosters bibliotek finns anteckningar som Nordlander gjort rörande hela Norrland åren 1600-1601. Om samer finns det material hämtat från t ex domböcker, kungliga resolutioner och länsstyrelsernas skrivelser. Detta handlar bl a om samernas skolgång och avgudadyrkan. Nordlander har också gjort avskrifter av kungliga brev och resolutioner samt Axel Oxenstiernas brevsamling, som berör Norrland. Ortnamnens ursprung och betydelse var också något som intresserade Nordlander. Om detta finns både anteckningar och färdiga manuskript för hela Norrland men även för andra delar av Sverige.

Bland de färdiga manuskript som finns kan nämnas "Krigsminnen från Graningetrakten" och "Litet om Finska invandringen i Ångermanland". Om Lars Huller, från Hullsta i Sollefteå, finns manuskript som verkar vara i flera versioner och Nordlander har skrivit att det mesta av detta är tyckt i en Sollefteåbok.

Nordlanders lärarbana går också att spåra mitt ibland hans anteckningar. På baksidan av många blad finns t ex elevernas prov i geografi och svenska, eller intyg från föräldrarna om sönnernas frånvaro, vilket fick tjäna som skrivpapper för Nordlander. I en del av de anteckningsböcker och almanackor som finns bevarade finns det också listor över elever samt bedömning och betygssättning av dessa. Här finns även anteckningar från en resa som Nordlander gjorde 1894 till Tyskland och där han bl a beskrivit hur lektioner bedrevs. I en anteckningsbok daterad 1888 finns blandade skrivövningar för eleverna. Bl a finns en där han skrivit att det är "Prof h.t. 1888 för inträdessökande". Den handlar om hur han den gånga sommaren varit i en jämtländsk skogsby och beskriver t ex hur han blev bemött där.

Till Nordlanders samling hör även över 80 brev och brevkort som Nordlander fått från år 1893 och framåt. Breven har lite olika karaktär men större delen av dessa handlar i någon form om hembygds- och ortnamnsforskning. Han har fått brev från andra verksamma forskare vid denna tid, bl a Erik Modin, Multrå, Erik Festin, länsantikvarie, Östersund.

Nordlander fick även brev från helt okända personer. 1893 fick han tre brev alla hänvisar till att de sett en artikel i tidningen och två av dessa verkar

ha varit obekanta med honom. Dessa ger alla svar och kommentarer på Nordlanders artikel.

I flera brev tackar brevskrivarna för böcker som de fått, lämnar tillbaka anteckningar som de fått låna eller ber att få låna anteckningar. Med tanke på hur många som fick låna material av honom så kan man undra om han fick tillbaka allt som lånades ut.

Detta är endast ett litet smakprov på vad som finns i Johan Nordlanders samling. En fortsatt större genomgång kommer säkert att ge många fler godbitar.

Patrik Åslund

1883.
Anteckningar från föregående år.

Tog fil. kand. exam. d. 24 maj på e.m. o. reste fr. Upsala den 30 i sm mån. med ångbåt till Sthm o. derifr. hem till de mina. Under följande slämn fick jag en vaxel på 225 kr. utgörande ett och stöpsens sum af Letterstedtska föreningen för forskning af Ångermanlands allmogemål. Vistades för den änden vid Sånga o. i Fors i Jtl. Gubben Marks. For sedan till H:sand för att biträda vid redaktion. af Vest. Norrl:s Allehanda. Efter en fjorton dagars vistelse erbjöds mig extralärareplats i I.B. som som jag mottog o. derjemte hade tidningen till en tid. Egnade mig sedan uteslutande åt skolan. Exam. den 18 i Hist. Svenska, Tyska o. Matematik gick g. bra. Middag sed. Hos Biskopen. Stannar i H:sand öfver Julen. Bor hos Cajanus.

Tog fil.kand.exam. d. 24 maj på e.m. o. reste fr. Upsala den 30 i sm mån. med ångbåt till Sthm o. derifr. hem till de mina. Under själva examens fick jag en vaxel på 225 kr. utgörande ett resestipendium af Letterstedtska föreningen för forskningar uti ångermanlands allmogemål. Vistades för den änden vid Sånga o. i Fors i Jtl. Gubben Marks. For sedan till H:sand för att biträda vid redaktion. af Vest. Norrl:s Allehanda. Efter en fjorton dagars vistelse erbjöds mig extralärareplats i I.B. som som jag mottog o. derjemte hade tidningen till en tid. Egnade mig sedan uteslutande åt skolan. Exam. den 18 i Hist. Svenska, Tyska o. Matematik gick g. bra. Middag sed. Hos Biskopen. Stannar i H:sand öfver Julen. Bor hos Cajanus.

Anteckningar på ett löst almanacksblad från 1883.

Folkliga växtnamn i Västerbotten - samlade av Gustav Fridner, utgivna av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. Umeå 1999

Jägmästare Gustav Fridner (1891-1981) tjänstgjorde under större delen av sitt verksamma liv i Västerbotten, främst i inlandet med Lycksele som bas. Den samling växtnamn som redovisas i denna nya bok är en av de största samlingarna folkliga växtnamn från ett svenskt landskap, gjord av en och samma person.

Om Gustav Fridner

Jägmästare Fridners stora fritidsintresse var den norrländska floran, men han fascinerades också i hög grad av de folkliga växtnamnen, som han presenterade i Västerbottens läns hembygdsförenings årsskrift *Västerbotten*, 1926: *Svenska växtnamn i Degerfors socken och angränsande trakter*. I samma årsskrift (1926) fanns införd ännu en växtnamnsartikel under titeln *Västerbottniska växtnamn*. Författare till denna var Sten Grapengiesser, som under åren 1909-25 var disponent vid Robertsfors bruk i Västerbotten men efter sin pensionering bosatt i Stockholm.

Grapengiesser var liksom Gustav Fridner en hängiven amatörbotanist, som utom fältforskning ägnade sig åt ett betydande botaniskt författarskap och bl.a. blev känd som en av landets främsta *Salix*-kännare.

De båda växtnamnsartiklarna i hembygdsförenings årsskrift 1926 blev inledningen till ett mångårigt samarbete mellan de två artikelförfattarna Fridner och Grapengiesser, bl.a. genom en omfattande brevväxling, och efterhand framfördes av Grapengiesser förslaget att de skulle slå samman sina forskningsresultat och ge ut dem tillsammans. Emellertid uppstod ganska snart problem vid sammanställandet av namnartiklarna. (---)

Osäkerheten ledde till att manuskriptprov överlämnades till såväl botaniska som språkliga experter för bedömning och för att man skulle kunna få goda råd.

Grapengiesser, som befann sig närmast universitet och arkiv, rapporterar 1936 följande till Fridner: "Rent lustigt är det att gång på gång höra hur intresserade språkmännen äro för det arbete vi givit oss in på och huru de på samma gång rygga tillbaka för varje sakligt omdöme, emedan de ej behärska hela ämnet. Senast i förra veckan har (---) uppsatsen visats för en gammal lärd, nu pensionerad språkman. 'Jag är förtjust', sade han, 'men jag är ej botanist och förstår därför ej allt'. Talar man med en botanist blir det samma omdöme – i omvänd ordning.' En enda i Sveriges land behärskar suveränt båda facken, professor Bengt Hesselman." [UTDRAG UR MARGIT WENNSTEDTS INLEDNING]

Om bokens tillkomst

Några år efter Gustav Fridners död vände sig hans dotter, fil. kand. Marianne Lund, till Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet och frågade om det fanns intresse för hennes fars samlingar av västerbottniska folkliga växtnamn. Svaret blev - självklart - ja. Hon ställde då generöst en kopia av hela materialet till förfogande. Senare, då själva utgivningsarbetet, som ägde rum vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), hade börjat, skänkte hon alla faderns originalmanuskript till arkivet, där de nu ingår som en värdefull del av samlingarna.

Men innan utgivningsarbetet kunde börja, måste hela det insamlade materialet bearbetas, och det utfördes vid Institutionen för nordiska språk av fil. mag. Margit Wennstedt. Hon skrev ut alla Fridners växtnamnsbelägg på kort och åstadkom på så sätt ett kartotek över Fridners alla upptecknade växtnamnsbelägg.

Detta var en svår och tidsödande uppgift, ty Fridners uppteckningar är ofta svårtydda, vilket beror på hans sätt att uppteckna och bearbeta sina uppteckningarna. Det verkar som om jägmästaren under sina tjänsteålliganden ute i bygderna hela tiden har haft pennan till hands. Men ibland tycks han ha saknat papper! Då har han fyllt spalterna i t.ex. en "Pricklista för linjetaxering" eller en "Stämpellängd" med växtnamnsbelägg. Men oftast har han använt mycket små anteckningsblock, lämpade för fickan, och fyllt dem med uppteckningar. I de flesta fallen måste han spara på utrymmet, och resultatet kunde bli en knappt tilltagen, förkortad text.

[UTDRAG UR SIGURD FRIES INLEDNING]

Om boken

Denna bok är inte en flora. Utgångspunkten är visserligen växtriket och växternas förekomst i norra Sverige men boken upplyser i första hand om *folkliga namn* på växter i Västerbotten (och i en socken i Norrbotten, Arvidsjaur). Man ska därför inte vänta sig att finna alla arter i den västerbottniska floran behandlade. För Gustav Fridner var det bondesamhällets välkända växter som var viktigast att dokumentera med namn och namns uttal. (---)

Det material som presenteras i denna bok har Gustav Fridner samlat in, huvudsakligen under 1900-talets tredje och fjärde decennier. Att det fridnerska materialet ur västerbottnisk synvinkel karakteriseras av viss geografisk snedfördelning har sin naturliga förklaring: centrum för Gustav Fridner var Lycksele och Degerfors med kringliggande socknar.

Framställningen – uttryckt i siffror och i stora drag – kan beskrivas på följande sätt. I boken behandlas ca 160 svenska floranamn i 156 artiklar. Varje artikel inleds med en kort botanisk beskrivning av resp. växt och ibland med synpunkter på dess förekomst och ev. användning enligt äldre och nyare källor. Dessa beskrivningar har författats av Margit Wennstedt och bearbetats av de övriga utgivarna. Hänvisningar till annan litteratur görs när så är befogat.

De 160 floranamnen uppträder med 754 olika dialektala namn. De 754 namnen har av Gustav Fridner noterats 1808 gånger i 28 västerbottniska socknar samt en norrbottnisk, Arvidsjaur. Den geografiska fördelningen av namnmaterialet är som sagt ojämn: tyngdpunkten ligger i socknarna Lycksele (382), Degerfors (266), Stensele (160), Bygdeå (129), Vilhelmina (129), Skellefteå (111). I dessa sex socknar noterar alltså Fridner ca två tredjedelar av det totala antalet nedtecknade namn (1177 av 1808 namn, 65%). Minsta antalet noteringar är från Tärna (9), Dorotea (2), Holmön (1), Nysätra (1) och Vännäs (1). Holmsund är orepresenterat.

[UTDRAG UR JAN NILSSONS INLEDNING]

Utdrag ur växtnamnsordboken

SKVATTRAM *Ledum palustre*

Skvattram är vanlig i östra Sverige men är ovanligare eller sällsynt i västra delen av landet.

Skvattram är ett ris eller en buske med läderartade, lansettlika blad med invikt kant. Bladen är (vinter)gröna med rostfärgad undersida. De små, vita blommorna sitter i kvasstar i grenspetsarna. Skvattram, som har en stark, från kryddoft, har ofta kommit till användning både i hushållet, när öl skulle bryggas, och i folkmedicinen som botemedel mot reumatism och hudsjukdomar. Den användes också som råttbekämpningsmedel och som medel mot mal. Därav namnet *klädpor*.

KLÄDPORS

kLe:par+s:(e)n bsg.

LYCKSELE Åttonträsk

MYRPORS

my:rpa:r+sen bsg.

NORDMALING Hummelholm

Lades bland kläder. NORDMALING Hummelholm

my:rpår+s:en bsg.

BUREÅ Storön; BYGDEÅ; DEGERFORS Flarken, Kulbäcksliden, Vindeln; LYCKSELE Ajaur, Bäverträsk, Flarken, Norrbäck, Rusele, Tallberg, Vänjaurträsk; SKELLEFTEÅ Gummark; SORSELE Sandsjön; STENSELE Ankarsund, Norrberg, Näsvattnet; UMEÅ Tavelnsjö; VILHELMINA Tjärnliden

Lades mellan kläder mot mal. BUREÅ Storön, DEGERFORS Flarken, Vindeln

Användes mot mal i kistorna. DEGERFORS Flarken, Kulbäcksliden, STENSELE Ankarsund, Näsvattnet, LYCKSELE Tallberg

TIBAST *Daphne mezereum*

Tibast är en meterhög, fågrenig buske som blommar på bar kvist tidigt om våren. De rödvioletta, väldoftande blommorna sitter i en långsträckt, axliknande samling. Frukterna är klarröda, bärlika stenfrukter. I dessa finns ett gift, mezerin, som kan vara dödande för däggdjur, medan det inte påverkar fåglar. De äter gärna bären och bidrar på så sätt till växtens spridning.

Tibastbären fanns förr alltid på apoteken. De tycks också ha haft vidsträckt användning inom folkmedicinen. Fridner skriver själv i Västerbotten 1926, s. 276: "Mot halsfluss skola bären hava använts så, att de torkades och maldes samt togs in som pulver, eller ock lades torkade bären direkt utanpå halsen med en fuktig lapp omkring (Lillsele)."

Man ansåg att tibastbär kunde bota "mask i magen", kolik, halsfluss och värk. De skulle också vara verksamma mot engelska sjukan. När bären skulle ges till barn, krossades de först och kokades med söt mjölk för att dra ur det värsta giftet. En märklig metod använde man sig av för att bota värk. Man gjorde ett snitt i den värkande kroppsdelen och lade in ett tibastbär i såret. Detta täcktes sedan över med tunn näver och ett bandage lades på. När såret blev

inflammerat skulle värken dras ur. Detta kallades att "anlägga fontanell" (Västerbottensk örtabok, 1976, s. 146).

I föreliderna *källarhals-* och *tjäderhals-* uttalas *ls* enligt beläggen vanligen kakuminalt ("tjockt"), dvs *r+s*, men ibland skrivs *ls*, alltså dentalt *l*. I de fallen är det dock troligen fråga om riksspråklig, icke fonetisk återgivning av ljuden.

Om dialektala namn på tibast, se Dahlstedt, *Det svenska Vilhelminamålet*, 1950, s. 100-105.

BULTA-I-BÄR

bu(h)l:taibe:r

LYCKSELE Åttonträsk

Sades fordom av äldre.

GODFARSBARK

gof:ar+s:bar:ken bsg.

DEGERFORS Granölund

Användes mot halssjukdomar; goffar, gommor var äretitel för husets gammelfolk.

KÄLLARHALSBÄR

tt+jel:arhal:sbär

NORDMALING

Mot benvärk "sätte dem fontonellen": man gjorde en skåra på huden och lade in ett bär. Utanpå såret placerade man fint näver närmast huden och band om med en trasa, varpå bäret drog ut var. Såret lades om dagligen då varet dess-förinnan tvättades bort. SORSELE Juktån

Användes för "att ta bort marka, bukmarken [mark 'mask'] borti hesta". Man krossade/malde de torkade bären, bakade in kornen i rå deg, som stoppades i hästen. Ca 50 bär för fullvuxen häst. STENSELE Strandkulla

tt+jä:derhar+sbera bpl.

ARVIDSJAUR, HÖRNEFORS Sörmjölje; LYCKSELE Ajaur, Brattfors, Bäverträsk, Flakträsk, Vormsele, Vägsle, Åsen; MALÅ; SKELLEFTEÅ Brännvattnet, Yttre Ursviken; SORSELE Krutträsk; STENSELE Pautträsk; SKELLEFTEÅ *Användes åt för+singen* [fålen, bsg.] *då han hade 'marrken'* [mask]. STENSELE Pautträsk.

tt+jä:derhar+sbe:ra bpl.

BYGDEÅ; DEGERFORS; FREDRIKA Tallsjö; HÖRNEFORS Sörmjölje; LYCKSELE Ajaur, Björkvik, Rusksele, Vormsele; SKELLEFTEÅ; STENSELE Pautträsk; UMEÅ

Mot benvärk "sätte dem fontonellen": man gjorde en skåra på huden och lade in ett bär. Utanpå såret placerade man fint näver närmast huden och band om med en trasa, varpå bäret drog ut var. Såret lades om dagligen då varet dess-förinnan tvättades bort. SORSELE Juktån

Användes för "att ta bort marka, bukmarken [mark 'mask'] borti hesta". Man krossade/malde de torkade bären, bakade in kornen i rå deg, som stoppades i hästen. Ca 50 bär för fullvuxen häst. STENSELE Strandkulla

tt+jä:derhar+sbera bpl.

ARVIDSJAUR, HÖRNEFORS Sörmjöle; LYCKSELE Ajaur, Brattfors, Bäverträsk, Flakaträsk, Vormsele, Vägsele, Åsen; MALÅ; SKELLEFTEÅ Brännvattnet, Yttre Ursviken; SORSELE Krutträsk; STENSELE Pauträsk; SKELLEFTEÅ *Användes åt för+singen* [fålen, bsg.] *då han hade 'marrken'* [mask]. STENSELE Pauträsk.

tt+jä:derhar+sbe:ra bpl.

BYGDEÅ; DEGERFORS; FREDRIKA Tallsjö; HÖRNEFORS Sörmjöle; LYCKSELE Ajaur, Björkvik, Rusksele, Vormsele; SKELLEFTEÅ; STENSELE Pauträsk; UMEÅ

TIVELBÄR

ti:vebera bpl.

LYCKSELE Norrbäck; STENSELE Norrberg; VILHELMINA Bäsksjö, Dajkanvik, Latikberg; ÅSELE Lomsjö

ty:ve(r)be:ra bpl.

FREDRIKA Fredrika, Tallsjö; LYCKSELE Åttonträsk, Öran; STENSELE Lubbträsk, Pauträsk; VILHELMINA Bäsksjö, Dajkanvik, Latikberg; ÅSELE Sandsjö

TJÄDERBÄRBUSKE

tt+je:derberbus:ken bsg.

SKELLEFTEÅ

Användes som bot mot svullnad i halsen.

TJÄDERHALSBUSKE

tt+jäd:arhar+s:bus:ken bsg.

MALÅ Släppträsk

TJÄDERHALSBÄR

tt+jä:darhal+sbera bpl.

BYGDEÅ; LYCKSELE Betsese; SORSELE

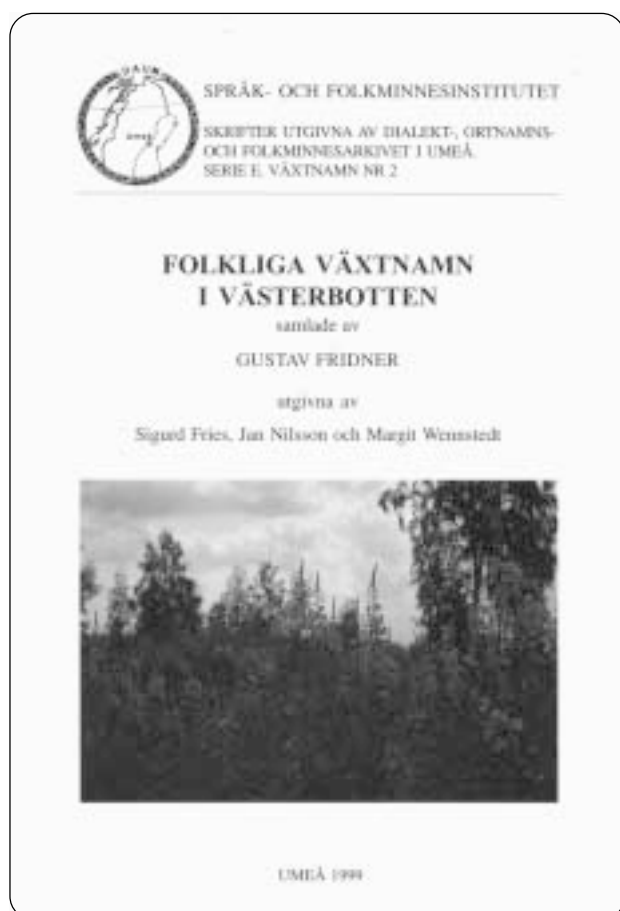
Användes mot halsbulning genom omslag. Bären torkades och förvarades. Vid användning stöttes och blöttes de. Drar håll på huden. Användes även mot difteri. LYCKSELE Betsese

tt+jä:darhar+s:bera bpl.

BYGDEÅ; LYCKSELE Falträsk, Rusele, Tallberg; SORSELE Juktån; STENSELE Bergnäs, Lubbträsk, Långvattnet, Strandkulla; UMEÅ Tavelstö

Då "dem sätte fåntonellen" lades ett eller flera bär in och bands tunn näverhinna utanpå; efter bulning bortogs denna, rengjordes såret från varet och omlades. LYCKSELE Falträsk

Mot mask hos kräken: lades flera bär i degbollar och gavs dem. SORSELE Juktån

Folkliga växtnamn i Västerbotten, 200 kr.

DAUM-debatt...

Vuöllieh, lapska/samiska sånger och melodier

För en tid sedan och ännu längre tillbaka var det brukligt, att barnen fick en egen vuöllie. Fortfarande finns det människor, som kan berätta om denna gamla sed och sjunga sin egen vuöllie, som tillägnats dem som barn. Det fanns många som var skickliga i att dikta en vuöllie och få dem att leva vidare, genom att lära ut den till sina närmaste och till någon skicklig sångare inom släkten eller bekantskapskretsen.

Karl Tirén har i början på 1900-talet på sina fonografrullar upptagit lapska melodier från hela det lapska området. Det är många människors sångskatt, som han på detta sätt sparar åt eftervärlden. Tyvärr har många upptagningar sedermera blivit förvanskade.

Från mina barn- och ungdomsår minns jag hur mina äldre släktingar och andra personer i min omgivning sjöngo eller nynnade lapska vuöllieh, melodier. Dessa personer var bl.a. ajja (morfar), ietnie (mor), jiiemie (mors svägerska) och jiiimien ietnie. Jiiemie juojkeih, sjöng min morfars vuöllie på en ursprunglig och tilltalande melodi.

Jag hörde på, när ajja och jiiimien ietnie samtalande och sjöngo. Det var många vuöllieh, som de kunde och tonerna flödade. De berättade också om olika händelser, som de varit med om ute i skog och mark och om människor och djur. Samtalet rörde sig också om människor med goda röster, minne och förmåga att framföra melodierna.

Den senare tidens sångsätt, som nu fått benämningen jojk är i mångt och mycket plagiat av internationell pop. I det lapska/samiska språket finns verbet juojket, juojkedit i betydelsen att sjunga. Verbet juojket har överförts till ett substantiv jojk. Detta förvanskade ord har blivit internationellt och dessvärre också anammats av lapparna/samerna själva. Det har inte med vår kultur att göra. Vi måste med all kraft motarbeta förvanskningen av våra gamla vuöllieh. Det får inte vara så, att vi använder felaktiga uttryck i marknadens tjänst för att tjäna stora pengar. Den internationella ockupationen av vår sångkultur kan liknas vid den uppdämning som skett av våra sjöar och vattendrag – ingenting blir kvar.

Bertil Wiinka

Bertil Wiinka och hans hustru Valborg har samlat in material och publicerat ett flertal böcker om det samiska språket och om samiska ortnamn. De arbetar även mycket engagerat för umesamiskans fortlevnad.

Tällström Björnsång
Attans^{all}mo Attnetem mo
men gerddin allas st
dostodem, ja akten ajffen
tyoverain sajten klalagin
dostotit golm jaknelje
ligger allas baxt ajfome.
I brädaka och fara har du hället,
mig, men med given har
emot stau, ees emottgit
dig. och en gång har jag
vart nödsakat emottaga dig
med spjut stav. emellan
30 och 40 gånger
Abraham Tellström

Ur en av Karl Tiréns dagböcker. Björnsång sjungen av Abraham Tellström, Umbyn, f. 1858.

Tålpagårni - ryskt namn i fjällen

...och när man ser upp för Láddjuvággi och ser massivet så känner man genast igen sig från turistbilderna; i mitten tronar en enorm kupolformad bergspelare och upptar vyn så till den grad att man lätt kan få för sig att det är den som gett namn till hela massivet, till hela Kebnekaisemassivet.

När man konsulterar kartan ser man dock att bergspelaren bär namnet Duolbagorni och att det mer berömda namnet står för två toppar längre upp i massivet. På de nyaste kartorna har man lagt till formen *Giebmegáisi* till den gamla *Kebnekaise*. *Giebmegáisi* är vad ortografin beträffar den vedertagna nordsamiska och vad formen beträffar den allmänna dialektformen för traktens forna Norrkaitumsamer. Björn Collinder skriver i Svenska Turistföreningens Årsbok från 1927 att ”karrherrarna ha haft för sed att skriva ortnamnen på Jokkmokksfason...*Kiebme* är Gällivaredialekt, *Kiebne* är Jokkmokksdialekt.”

Vad gäller etymologin för *Giebmegáisi* så är den solklar. Namnet betyder ’kittelfjället’. Nu liknar det inte ett dugg en kittel, men i årsskriften 1896 får man veta att en lapp engång har tappat en kittel utför branterna, och det verkar ju vara en

händelse ansevärd nog att döpa ett fjäll efter. Namnet *Duolbagorni* blir man lite mer konfunderad över. Efter en stunds bladande i en ordbok kommer man fram till ’plattkornet’, men det verkar ju inte riktigt klokt. Vad kan ha föranlett samerna att döpa fjället, eller berget, till ’plattkornet’, då det ju minst av allt är platt, och korn...?

Björn Collinder rusar till vår räddning även här. I ovan nämnda årsbok från 1927 berättar han om en vandring han företog i omgivningarna året innan, guddad av en same, där han för första gången får se det berömda *Giebmegáisi*. Men det är en oväntad syn han får se, för samens pekar nämligen ut – just det – *Duolbagorni*! ”Skall detta vara *Kebnekaise*?...Ja, det där är *Kiebnekaise*; så har det hetat av gammalt och så heter det...det har ju turisterna döpt till *Stålpagårne*.” Collinders guidning fortsätter: ”Ni ser att det är en fördjupning i berget strax under toppen, med ett snöfält i bakgrunden. Den fördjupningen är alldeles rund som en kittel, med en liten sjö av smältvatten. Så här års rinner kitteln över och tömmer ut överloppsvattnet i en rännil, som störtar utför fjällsidan ner i

Foto: Borg Mesch 1914.

Duolbagorni sett från Láddjojavri.

dalen. Det är Kiebmekaise, fjälltinnen med en kittel vid toppen.”

Och plötsligt har etymologin med kitteln som rasar utför bergsbranten rasat den också! Men hur har det kommit sig att ett helt annat fjäll fått ta över namnet *Kiebmekaise/Giebmegáisi*? Collinder skriver vidare: ”Det fjället (Duolbagorni. Min anm.) har synts lapparna så märkligt, att det fått ge namn också åt en granne, som når ett gott stycke högre till väders men inte sticker av så kraftigt mot bakgrunden. Den väldiga, på mitten något insänkta fjällkammen, där Sveriges högsta punkt ligger, har av lapparna blivit kallad Kiebmekaisejiengah, det är uttytt; ’jökelfälten vid Kiebmekaise’.

Det börjar klarna nu, eller hur? Men en fråga återstår dock, och det är Stålpakårne/Duolbagorni, som enligt Collinders samiske guide namnsatts av turisterna. Men varför, och vad betyder det? I Ordbok till Sveriges Lapska Ortnamn från 1964 konstaterar också Collinder att Stålpagårne/Duolbagorni knappast kan vara samiska. Han fort-

sätter: ”Inte är det finska, och inte är det svenska eller norska. Jag måste tillstå att tanken på Bogdanov comes handy. *Stolb gornyj* betyder ordagrant ’bergspelaren’; det lär vara god ryska och ge god mening när det är fråga om ett berg av det utseendet. Det bör i finsk mun ha givit *Tolpakorni*, vilket av svenska öron kan ha uppfattats som *Tålpagårni*.”

Ryssen Bogdanov ska ha varit den första inbyggaren i Laukkuluspa, vilket betyder att han nog så ofta bör ha kunnat njuta av utsikten uppöver Láddjuvággi mot Stålpagårne/Duolbagorni/Tålpagårni. Att han på berget har satt ett eget namn, som inte uppvisar något släktskap med det ursprungliga namnet, och sedan lyckats sprida namnet så till den grad att det blivit det vedertagna bekräftar fjällets mäktighet och visuella dominans i området och den känsla jag beskrev i början att det är Stålpagorne/Duolbagorni/Tålpagorni som måste vara Keb-nekaise. Vilket det ju alltså, som vi sett, också är...

Thomas Omma

Foto: DAUM

Den fjällvane Karl Tirén med okänd följeslagare på Kebnekaise år 1904. Enligt Tiréns anteckningar på fotografiet, var detta den första bestigningen av sydtoppen.

Karl Tirén

Karl Tiréns jojkdokumentation är för närvarande (och för det mesta) en för DAUM aktuell del av det samiska kulturarvet. Hans insamlingsarbete genomfördes till största delen under 1910-talet. Ett erkännande av arbetet blev det praktverk, innehållande hans jojkpppteckningar, som Nordiska Museet gav år 1942, på tyska, tänkt för en internationell publik. Melodimaterialet har använts av flera kompositörer, t.ex. Wilhelm Peterson-Berger och Hilding Rosenberg. Idag finns även jazztolkningar av uppteckningarna.

Karl Tirén beskrivs ofta med både ris och ros som forskare, men själv såg han sig främst som samlare och räddare av ett försvinnande kulturuttryck. Han hade stora musikteoretiska/praktiska kunskaper och insåg tidigt svårigheterna att förmedla jojk i notform. Han övergick år 1913 från att använda papper och penna till att spela in på fonografrullar. Ett pionjärarbete som först under senare decennier har kommit att uppmärksammas. Att som järnvägstjänsteman få tjänstledigt med bibehållande av de för familjeförsörjaren nödvändiga förmånerna var inte helt enkelt. Det krävdes att ledigheten var knuten till ett ”offentligt uppdrag”.

Vid denna tid fanns den statliga Folkmusikkommissionen vars uppgift var dokumentation och publikation av svensk spelmannsmusik. Tirén lyckades övertyga Nils Andersson, kommissionens ledare, om att den samiska musiken borde ingå i verksamheten och Tiréns första uppteckningsresor kom att genomföras med Folkmusikkommissionen som huvudman. Men när Tirén kom med idén om fonografinspelningar så blev det stopp. Nils Andersson var inte intresserad av inspelning. Notskrift räckte enligt honom. Räddningen kom genom Carl Wilhelm Hartman vid Naturhistoriska Riksmuseets Etnografiska avdelning. Här var man intresserade av att bygga upp ett ljudarkiv och man hade införskaffat en apparat från Berlin. På så sätt startade landets första stora ljuddokumentationsprojekt. I ett brev till Tirén kommenterar Nils Andersson förevisningen i Stockholm av de första jojkinspelningarna. Tirén hade inte varit närvarande och Andersson skriver om den sorg, grämelse och harm han kände när flinande, hånande och oförstående personer avlyssnade det hela som en

kuriositet. ”Ingenting kan förbli heligt, ingenting vackert i denna värld, Allt skall profaneras, ja, du vet: pärlor för svin”, skriver han. Det blev en besvärlig balansgång för Tirén att vara beroende av stöd från motsatta viljor.

Karl Tirén kom att bli en omtyckt gäst både i samiska hem och i samepolitiska sammanhang. I hans anteckningsböcker finns det intressanta noteringar om jolkens betydelse och attityder till hans verksamhet. Det följande är hämtat ur hans dagboksanteckningar från år 1915 då Tirén tillsammans med sin fonograf bevistade Maria Perssons bröllop i Arjeplog. Hon var en nära vän och viktig meddelare. Här belyses förhållandet statsmedel/immaterieellt kulturarv samt att Tirén även var intresserad av botanik:

Rikslappen från Bålna vill jolka smädessång till bönderna men hindras av Sara K. R. som övertygande ropar ”bönderna äro lika goda människor som vi !” Hans bror försöker kritisera mig för mitt arbete att samla lappska sånger. Samma Sara försöker avhålla honom, men då hon hör, att jag ej är svarslös nickar hon bifall. Johan går lös på staten: ”Staten borde skänka hellre pengar till en fattig lapp än kosta på kommission”, då han blir personlig och söker bringa mig ur fattningen svarar jag: ”Minns du hur din far däruppe i kåtan vid Svartisen tyckte, att du ej hade blick för andra värden än pengar och renar”. (Johan): ”Vad är det för s..t att samla växter och vuolleh (jokmelodier)– vad ger de för gröda? Ni gör bara skoj och nojs av alltihop”. (Tirén): Ser du Johan, de här små vackra flickorna. Kan några pengar uppväga dem? Nej – du – ännu gå ni, de rikaste bröderna i socknen ogifta, - därför att Ni tror att pengar är det enda som duger – se på alla vackra flickor omkring dig och fundera tills i morgon!” Då flickor och gummor stormade bifall, klådde sig Johan i håret: ”Va de möjligt för f..n och få en syl i vädret för dig!” Han grep en kamrat i armen och smet ut från de jublande åhörarna. Men då ville brodern ordningsmannen reparera situationen och jolkade en smädessång till ovänner på norska

sidan, och stämningen förblev ostörd av ordväxlingen och raljeri.

Karl Tirén är idag mest känd som jojksamlare och stins. För sin samtid var han också konstnär, körsångare, orkesterledare, fiolbyggare, upptecknare av spelmansmusik, schackspelare, blodstämmare

mm. Hans aktiviteter uppmärksammades ofta i pressen och klippböckerna är mycket underhållande. Som tur är finns en del rättelser inskrivna av Tirén själv. Han var en person som fascinerade sin omgivning och hans eftervärld förundras. Samlingarnas dragningskraft har inte avtagit.

Staffan Lundmark

Jojksamlaren Karl Tirén

Under åren 1909-1916 genomförde järnvägstjänstemannen Karl Tirén (1869-1955) en märklig gärning. Tidigare än de allra flesta förstod han att uppskatta samernas jojktiditioner – och gav sig på eget initiativ ut för att dokumentera dessa. På vintrarna besökte han marknadsplatser i övre Norrlands inland, där många samer var samlade. Sommartid genomförde han omfattande expeditioner i fjällvärlden. Till en början tecknade han upp jojkningarna med hjälp av penna och notpapper. Från 1913 använde han en fonograf och blev därigenom en svensk pionjär för klingande dokumentation av musik.

Resultatet av Tiréns insamlingsarbete blev mycket omfattande – många hundra uppteckningar och inspelningar från ett område som sträcker från Lyngenfjord i Nordnorge till Härjedalen i söder. Hans samlingar är av stor betydelse för vår kunskap om jojktiditionen. *Jojksamlaren Karl Tirén* är namnet på en bok om denna unika insats.

Författaren Gunnar Ternhag

Boken är skriven av *Gunnar Ternhag*. Den beskriver på ett levande sätt Karl Tiréns mödosamma insamlingsfärder och hans många möten med jojkkare. Den innehåller också en värdering av Tiréns insats och material.

Författaren är docent i musikvetenskap, verksam vid Institutionen för musikvetenskap, Uppsala universitet och Dalarnas forskningsråd i Falun. Han har tidigare skrivit många arbeten om svensk folkmusik, vokal och instrumental, men också t.ex. om tonsättaren Hugo Alfvén.

Estlandssvenska växtnamn

När vi talar om *växtnamn* tänker vi vanligtvis på den repertoar av standardiserade namn vi alla har lagrade i vårt mentala lexikon. Den samling namn vi associerar till är förstås i högsta grad subjektiv, men man kan anta att de flesta känner till ett ganska stort antal namn på växter.

Något som säkert inte så många känner till är att de allra flesta av dessa namn faktiskt är konstruerade av botaniker och floraförfattare, för att passa in i det vetenskapliga namnsystemet. Uppskattningsvis 80% av växtnamnen är sådana *systematiska namn*! Den lilla del som återstår, alltså 20%, utgörs av s.k. *naturliga namn*, bildade inom det levande språket, ofta utifrån att växterna hade en funktion i det dagliga livet, som mat för människor eller som fäoder. (Uppgifterna ur Sigurd Fries artikel "Florornas svenska växtnamn – en spegel av vårt kulturklimat?" publicerad i *Aspekter på växtnamn*. Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie E. Växtnamn. Nr 1. Umeå 1997.)

Det är alltså en relativt sett liten del av det totala antalet växter, av dem som hittills konstaterats och artbestämts, vars namn har bildats spontant, som egna språkliga element. På DAUM är vi därför mycket glada över det stora insamlingsarbete som utfördes av språkforskaren och dokumentatören Herbert Gustavson, vars samlingar genom förre professorn och växtnamnsforskaren Sigurd Fries försorg kunnat införlivas med arkivets övriga dialekt- och folkminnesmaterial. Samlingen brukar beskrivas som Sveriges största och förnämsta sammanhållna samling växtnamn och innehåller c:a 70.000 belägg för växtnamn från hela landet. Uppgifterna är registrerade på traditionellt vis på sedes-kort, men finns också digitaliserade inom projektet DIABAS, i Bjurholm.

En del av denna samling växtnamn utgörs av jägmästare Gustav Fridners insamlade uppgifter, som också ligger till grund för den senaste utgåvan i arkivets skriftserie E. Växtnamn: Gustav Fridner, Folkliga växtnamn i Västerbotten, redigerad av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt (presenterad i detta nummer av DAUM-Katta).

Växtnamnsamlingen härstammar alltså från det område som överensstämmer med den svenska nationalstaten av idag. Men som vi alla vet är det svenska språket, som en konsekvens av den historiska utvecklingen, levande även på platser som ligger utanför landets nuvarande gränser, t.ex. den dialekt som talades inom svenskområdena i nuvarande Estland.

För att komplettera växtnamnsamlingen till att omfatta så stor del av de svenska dialektområdena som möjligt har vi, på Sigurd Fries initiativ, startat ett projekt där vi går igenom den samling ord och uttryck som sammanställdes av språkforskaren och dialektologen Nils Tiberg under förra seklets första halva. Ordsamlingen, som var tänkt att resultera i en Estlandssvensk ordbok, förvaras på arkivavdelningen vid Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) i Uppsala, där den också finns i mikrofilmad. Totalt rör det sig om 14 filmer om drygt 1000 bilder på varje film, där varje bild omfattar 9 registerkort med uppgifter om estlandssvenska ord.

DAUM lånade upp de tibergska mikrofilmerna från Uppsala och vår arkivassistent Susanna Melin tog sig an den stora uppgiften att läsa igenom alla mikrofilmerna för att sedan exciperera de belägg som rörde växtnamn.

För att underlätta exciperingsarbetet för oss ställde Mats Danielsson vid Forskningsarkivet deras nyinköpta mikrofilmläsare till vårt förfogande, en maskin som producerar både papperskopior och kopior i digitalt format av önskat mikrofilmavsnitt.

Susannas genomgång resulterade slutligen i att ytterligare närmare 1000 dialektala växtnamnsbelägg kunnat sorteras in i den redan så omfattande växtnamnsamlingen vid DAUM.

Parallellt med genomgången på DAUM av det estlandssvenska materialet har en liknande genomgång av material från finlandssvenskt område genomförts vid SOFI i Uppsala. På så vis täcker samlingarna nu en stor del av de svenskspråkiga områdena.

Ola Wennstedt

Folklore i Tartu

I maj 1998 fick vi besök på DAUM av två forskare från Estniska Folklorearkivet i Tartu (<http://haldjas.folklore.ee>), Mare Kõiva och Andres Kuperjanov, som vi tog emot och visade runt på arkivet och i Umeås omgivning. Året därpå kom en inbjudan från dem till DAUM och till Umeå universitet om att besöka dem i Tartu, Estland.

Naturligtvis blev vi mycket intresserade av att få besöka Baltikum, något som hittills tett sig helt främmande med Sovjetstaten i färskt minne, och efter vissa organisatoriska om disponeringar kom vi fram till att resan kunde bli av först under våren 2000. Resan skulle också ske inom det avtal för akademikerutbyte som är upprättat mellan Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i Sverige och Estniska Vetenskapsakademien.

Lördag den 1 april förra året avreste således Ola Wennstedt och Staffan Lundmark från DAUM samt Asbjörg Westum, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet, till Arlanda, där den fjärde resenären i gruppen anslöt, Liselott Frisk, Institutionen för religionsvetenskap, Umeå universitet.

På flygplatsen strax utanför Tallinn mötte oss Anne Pöitel från Estniska Vetenskapsakademien, som lotsade oss till hotell Lembitu inne i Tallinn, där Vetenskapsakademien brukar inkvartera sina gäster. I Tallinn strövade vi omkring under lördags-eftermiddagen och försökte ta in så många intryck från landet, staden och dess innevånare som möjligt. På söndagsförmiddagen besökte vi en rysk-ortodox mässa i Aleksander Nevski-katedralen, mitt emot parlamentsbyggnaden, innanför murarna i den äldsta delen av Tallinn. Bussen till Tartu skulle avgå kl. 13.00 på söndagen, så vi hann också äta en tidig lunch, som vi intog på medeltidsrestaurangen *Old Hansa* i "Gamla stan".

Bussresan genom den estländska landsbygden till Tartu tog c:a 2,5 timmar och gav en god inblick i landets nuvarande situation, både genom lämningarna efter den ryska ockupationen i form av hyreshuskomplex samlade kring nedlagda fabriker, till synes okontrollerat utkastade i landskapet, och de ålderdomliga ensamliggande bondgårdarna, ibland brädfodrade och målade i den traditionella gula färgen, ibland timrade av stockar som grånat av ålder och av regn och vind.

Framme i Tartu mötte oss Mare Kõiva och Andres Kuperjanov på busstationen och tog oss i taxi till inkvarteringen i en villa där övervåningen inrymde övernattningsrum för besökare. Så snart vi inrättat oss och hämtat andan ett ögonblick efter resan promenerade vi in till Estniska folklorearkivet, inrymt i Estniska litteraturmuseets byggnader, en promenad på c:a en halvtimme.

Vid arkivet sjöd det av aktivitet, trots att det var söndagkväll, och efter någon timmes samtal och visning av arkivet bjöds vi på välkomstmiddag på en nyöppnad koreansk restaurang, i närheten av arkivet. Måndagen ägnades helt åt symposiet *Multicultural Europe. The maintenance of local and ethnic culture in the 21st century*, till vilket vi var inbjudna. De estniska forskarna och arkivarierna, föreläste och informerade om sin verksamhet, som mycket kretsar omkring digitalisering av arkiverat material och datorer som hjälpmedel för arbetet i arkiven. Vi fick lyssna till **Ergo-Hart Västriik**: *Compilation Principles of the Archives*, **Jaan Tamm**: *Digital Audio Archive*, **Sander Vesik**: *Databases and Search Engines in Philology*, **Anne Villems**: *Simulation Games*, **Mare Kõiva**: *Electronic Publishing*, **Andres Kuperjanov**: *Imageing in Electronic Publishing* och **Arvo Krikmann**: *Large Text Corpora in the Internet. Auto-matic Cartography of the Textual Data*, alla föredragen lika aktuella och intressanta för oss gästande arkivarier i digitaliseringstankar. Efter seminariet på måndagen fick vi en personlig visning av utställningarna vid Estländska nationalmuseet.

På tisdagen bjöds vi på en exkursion i sydöstra Estland. Vi började med att besöka Vöru-institutet, www.wi.ee/eng/index_eng.html, ett statligt institut vars syfte är att tillvarata språket och kulturarvet i södra Estland. I många stycken liknar arbetet här det som vi bedriver vid DAUM (de driver till och med ett projekt omkring standardisering av sydestniska namn på kartor!). Resan fortsatte vidare österut, till Setu-kulturens område, *Setumaa*. Setuområdet kom aldrig att kristnas och beskrivs därför som ett hedniskt område. Vid hembygdsgården i byn Obinitsa serverades vi en traditionellt tillredd lunch på, *Tinnti-sop*, en soppa på torkad småfisk, fångad i en insjö i närheten,

risgrynsgröt med äppel-te i kopp samt kaffe och äppelkaka.

I biblioteket i byn Meremäe berättade Aare Hörn för oss om Setu-kulturens dilemma idag, när den ryska gränsen delat kulturområdet så att 2/3 kommit att ligga i Estland och 1/3 i Ryssland. Gränsdragningen innebär stora svårigheter för kontakter mellan dem som bor på respektive sida om gränsen.

Från Meremäe åkte vi vidare norr ut till ett hembygdsområde utanför byn Värška där vi besökte en traditionell bondgård som iordningstälts som utställningsgård. För att därefter ta oss till byn Saatse, strax sydost om Värška, måste vi passera den ryska nationsgränsen i ett parti om ca 500 meter. På så sätt kom vi också att göra ett kort besök i Ryssland under resan! I Saatse stannade vi till vid ett privat museum, som inrättats där av en bybo. På gården stod en stor modell av *Pikku*, den gud som dyrka(t)s(?) inom Setu-kulturen.

På återresan till Tartu åt vi middag i staden Rápina, där en av våra chaufförer, Ülle Jäe från Estlands Nationalmuseum, på bruten tyska bl.a. berättade en ryslig historia om baron von Sivers slott i Rápina, där berättaren tillsammans med några andra tjänstemän från museet vid en inventering upptäckt ett rum i källaren, som inte fanns med på slottsritningarna. I det hemliga rummet fann de ett skelett fastkedjat i väggen - resterna av en okänd person!

På onsdagen fortsatte seminariet och då höll också vi gästande akademiker våra föredrag. Onsdagsprogrammets föredrag var följande: **Eda Kalmre**: *Folklore Relating to the Shipwreck of*

ESTONIA, **Liselott Frisk**: *New Age-participants in Sweden: Background, Beliefs, Engagement and Converse*, **Enn Ernits**: *MEANDASH, the Mythical Saami Reindeer*, **Evelin Lepp**: *Beliefs and Customs Relating to Bread-Baking*, **Ergo-Hart Västriik**: *One Estonian Ecclesiastical Folk Song: some Questions about its Origins and "New Life"*, **Ola Wennstedt**: *On the Preservation and Maintenance of the Immaterial Cultural Heritage*, **Staffan Lundmark**: *Preservation of What? Ideological Choices*, och slutligen, **Asbjörg Westum**: *Linguistic Studies and Folkloristic Material*.

Efter seminariet besökte vi skandinaviska institutionen vid universitetet i Tartu och fick en presentation av institutionen av professor Stig Örjan Ohlsson.

Dagen avslutades med sauna på estniskt vis, på trettonde våningen i det nybyggda kontorshuset beläget vid busstationen, centralt i Tartu, vid floden Emajõgi.

På torsdagsmorgonen, innan återfärden till Sverige, besökte vi Institutionen för etnologi vid universitetet i Tartu där vi togs emot av professor Ülo Valk och assistent Liina Sillaots.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att resan på alla vis varit mycket lyckad. Dagarna i Estland var mycket välorganiserade; vi togs om hand närmast kungligt. Vi fick en inblick i den estniska kulturen och arkiv- och vetenskapsvärlden, och vi fick tillfälle att knyta många kontakter, som vi hoppas kunna utveckla vidare i framtiden.

Ola Wennstedt

Norrbottnens läns landstings Heders- och förtjänststipendium till Bengt Martinsson.

Pressmeddelande från Landstinget den 18 nov. 1999:

"Bengt Martinsson har under 40 års tid bedrivit forskning om hur människor förr i tiden levde, arbetade och roade sig. Han har, som en av pionjärerna på folkmusikområdet intervjuat och upptecknat den folkliga dans och- och musiktraditionen i Norrbotten och byggt upp ett unikt arkiv bestående av danser, vistexter, noter, bandinspelningar och videoupptagningar. Därutöver är han en aktiv folkdansare och flitigt anlita danspedagog.

Bengt får årets heders- och förtjänststipendium därför att han med stor ödmjukhet och självupppoffring fört den folkliga musiktraditionen vidare till kommande generationer"

Bengt Martinssons samlingar nu på DAUM!

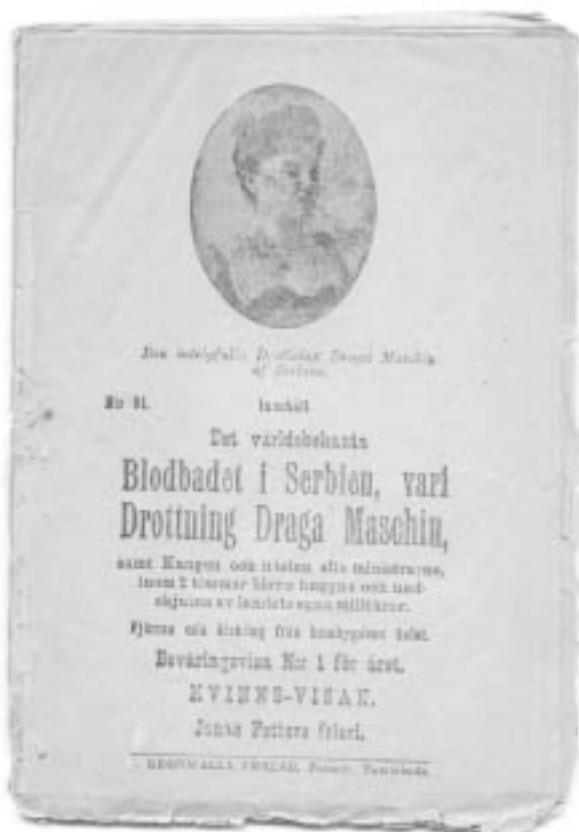
Bengt Martinssons arkiv finns nu på DAUM. En fantastisk donation. (Se även DAUM-katta, sommarblad år 1999) Samlingen är ett ordnat arkiv som redan har hjälpt till att lösa många gåtor. Det omfattande textböryanregistret kan få besökare i helt andra ärenden att förlora sig i nostalgi. Samlingen har en större bredd än vi kunde ana. Förutom hans uppteckningar och inspelningar finns mängder av kopior av arkivmaterial som Bengt har sparat upp samt stora mängder material från förlag och olika institutioner. Allt ordnat i ett system som vi strävar efter att behålla vid databasregistreringen. Det är tillgänglighet som Bengt strävar efter. Helst hade han sett att arkivet hade befunnit sig i Norrbotten men valet blev DAUM. Arkivexperten

Bengt visste att DAUM är ett statligt arkiv med de två nordligaste länen som huvudsakligt arbetsområde Det omfattande ljudmaterialet måste hållas levande och samordning med arkivets databas innebär fördelar. Att arbeta tillsammans med samlingens upphovsman innebär fördelar för oss då lämpliga material ska presenteras på internet. När Bengt upptäckte i hur grad som DAUMs intresseområden sammanföll med hans egna så har vi även fått gamla inspelningsapparater av synnerligen udda modeller. En rejäl samling stenkakor med jazz är också på ingång.

När man tittar i Bengts material så förstår man hur betydelsefullt hans arbete är för den folkmusik- och dansverksamhet som engagerar så många här uppe i norr.

Staffan Lundmark

Skillingtryck ur Bengt Martinssons samling.

Mormors katt

"Då Kattgöbben vaknä hört 'n, hörrä hä rägrnä uut. Han kömmä ihög, hörrä hä var i höst, då hä rägrnä sä vållsant. Han låg oppa lagårs-vinn i tri dyngn å könnä int jaga nanting. Sä hungru sön han va dä, hadd 'n allär vyzä förut. Nuförtin behövd 'n int göra nanting för å få sä mat'n. Mormora hadd alltä nanting å bju på. No hadd 'n vyzä förständä, då han flyttä dell hon.

Å vaart jer ä iin jara helä tin, hälst ti sänga. IkLam tyckt 'n att hä va för vaart baköm ryddjän på Mormora. Då flyttä 'n på sä, å la sä på fötträn harnsch. Hon vaknä fäll int för hä, hon fortsättä bana å snäkä.

Kattgöbben låg där å funderä på va Mormora hadd sagt, då hon schläfft inn än kväll'n förut.

- Du jätt kömma heim, innam räven et opp vegän för dä. Å än aarn kväll hadd a sagt:

- Sköm dä å gör fröm dä nu, innam Kus'n köm å ta dä.

Räven visst 'n fäll va ä var, men den aarn hadd 'n allär härt taLas öm. Könnä nä vara a Lilly hon meeint öm han kömmä i närheitn å na. Men öm han va ut för sä sjölv, sä fick än fäll sköm sä kut ömna. Hä skull no vaL nan rå ve hanna å."

Texten är ett kort utdrag ur sagan om Mormors katt, som är författad av lärarinnan Rut "Puck" Olsson från Älvdalen. Den handlar om hur mormor tar sig an en sommarkatt och hur förhållandet dem emellan utvecklar sig. Sagan är hittills översatt till ett drygt trettiotal svenska dialekter; denna version återges på Ume-/Sävarmål och är översatt av Margit Wennstedt, och har på klingande Sävarmål titeln *Kattgöbben Mormoras*.

Sagan är tryckt i ett häfte, som gavs ut av DAUM under senhösten 2000. Historien är också inläst av förre polischefen Filip Gerhardsson, på kassettband eller CD. Häftet och inspelningen kan beställas från DAUM.

Priser

häftet (35 sidor): 50 kr

kassett: 80 kr

CD: 120 kr

Samtliga priser inklusive moms (frakt tillkommer).

Adress och telefonnummer finns på DAUM-Kattas baksida.

Lekar från förr

När jag tänker tillbaka på min barndom minns jag ibland en del lekar som vi barn brukade leka. Då slår det mig att fritidssysselsättningar förr och nu har ändrat sig markant. Aldrig skulle jag då ha kommit med kommentaren ”ö, surfa nätet så tjatta liksom ba”. Trots att det var enkla lekar vi lekte på den tiden, hade vi ändå ganska roligt.

Efter en stunds funderande kom jag ihåg vad det var för lekar som jag lekte tillsammans med mina kamrater. Därför har jag tänkt presentera ett smakprov på lekar från förr i denna artikel som kan tjäna som inspiration nästa gång någon säger att det inte finns något att göra.

Gömma nyckel

Välj ut ett rum, vilket som helst och rensa det från alla tänkbara nycklar. En ensam person kliver in i rummet för att gömma en nyckel, men bara så pass mycket att man kan se en liten del av nyckeln. När sedan gömmaren är klar meddelar han de andra lekkamraterna att nyckeln är gömd och visar med handen en ungefärlig höjd på gömstället. Nu är det de andras tur att leta rätt på den gömda nyckeln. Den som nu först får syn på nyckeln plockar inte fram den utan går en bit ifrån och ropar ”gubben lever” var på han går ut. När sedan alla deltagare har sett nyckeln, tas den fram och nästa person

får gömma nyckeln. Den som först hittade nyckeln blir den nye gömmaren.

Röda och vita rosen

Den här leken kräver minst fyra deltagare och börjar med att man delar upp alla i två lag. När detta är gjort börjar det ena laget med att blunda medan det andra springer i väg för att gömma ett i förväg bestämt föremål på någon plats. Tanken är nu att det första laget skall jaga rätt på det andra laget för att få ledtrådar som så småningom skall leda fram till föremålet. En sådan ledtråd kan vara färg, föremål, hus, bil, himmel, buskar, träd med mera. När första laget tror att de vet var föremålet kan vara gömt, går de för att leta och när föremålet är funnet är det nästa lags tur.

Kom dock ihåg att det inte är tillåtet att lämna samma uppgift två gånger och man får inte springa efter samma person flera gånger i rad. Till sist skall föremålet vara gömt på ett sådant sätt att man kan se det när man kommer på nära håll och det får till exempel inte grävas ned.

Det här är exempel på lekar som jag kommer ihåg från när jag var barn och kanske kommer du själv ihåg fler. Det viktigaste av allt är ändå att berätta vad vi gjorde som små när dagens ungdom inget har att göra.

Niclas Jacobsson

**SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS-
OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ**

Serie A. Dialekter

1. **Evert Larsson och Sven Söderström**, Hössjömålet: ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt / på grundval av Evert Larssons samlingar; utarbetad av Sven Söderström. - 2. uppl. 1980
2. **Algot Hellbom**, Äldre källor till Medelpads bygdemål. 1981
3. **Olavi Korhonen**, Samisk-finska båttermen och ortnamns-element och deras slaviska bakgrund : en studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria. 1982
4. **Magdalena Hellquist**, Abraham Abrahamsson Hülphers och folkmålen i Westerbotten : ett bidrag till dialektstudiets historia. 1984
5. **Harald Fors**, Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1984
6. **Harald Fors**, Register till Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1985
7. **Folkmålsberättelser från Västerbottens inland** : inspelningar från Örträsk socken / utskrivna och kommenterade av Harald Fors. 1986
8. **Margareta Svahn**, Finnskägg, tåtel och sia : om folkliga namn på gräs. 1991
9. **Staffan Wiklund**, Våtmarksord i lulemålen : en ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. 1992
10. **Jan-Olov Nyström**, Ordbok över lulemålet : på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 1993
11. **Åke Hansson**, Nordnorrländsk dialektatlas. 1. Text. 2. Kartor. 1995
12. **Astrid Lundgren**, Ordbok över Nysättramålet : en nordvästerbottnisk dialekt. 1997
13. **Asbørg Westum**, Ris, skäver och skärva : Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt perspektiv

Serie B. Namn

1. **Nordsvenska ortsboöknamn** / sammanställda av Lars-Erik Edlund. 1984
2. **Lars-Erik Edlund**, Studier över nordsvenska ortsboöknamn. 1985
3. **Else Britt Lindblom**, Studier över önamnen i Luleå skärgård. 1988

Serie C. Folkminnen och folkliv

1. **Phebe Fjellström**, Väckelsen, folkmusiken och folkrörelserna. 1981
2. **Visor i västerbottnisk tradition** / i urval av Alf Arvidsson. 1981. Slutsåld
3. **Alf Arvidsson och Tone Dahlstedt**, Vitra och bäran : två studier i norrländsk folktrö. 1983
4. **Alf Arvidsson**, Arbetstillivets folktrö : en sammanställning av traditionsmaterial från Övre Norrland. 1986
5. **Carl Johansson**, Mujto : minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. 1989. Slutsåld
6. **Slatta fra Västerbotten** : 415 spelmanslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 1987
7. **Magdalena Hellquist**, Bättre grå kaka än ingen smaka : ordspråk och talesätt i Övre Norrland. 1986. 2. översedda uppl. 1995.
8. **Albin Edlund**, Vårleden : minnesbilder från Holmön. 1991
9. **Olof Petter Pettersson**, Nybyggares dagliga leverne. 1999

Serie D. Meddelanden

1. **Tone Dahlstedt** och **Barbro Holmgren**, Nordfinska evakueringen till Skelleftebygden 1944-1945 : de finska ”koflickornas” vistelse i Sverige. 1979
2. **Pirjo Rissanen**, Samiskt fältarbete. 1981. Slutsåld
3. **Lillian Rathje**, Norrländsk folkmedicin : sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial. 1984. Slutsåld
4. **Sameland i förvandling**. 1986
5. **O. P. Pettersson, Lapplandsforskaren** : fem föredrag. 1994

Serie E. Växtnamn

1. **Aspekter på växtnamn**. 1997.
2. **Gustav Fridner**, Folkliga växtnamn i Västerbotten / Redigerad av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. 1999.

Serie F. Musikliv

1. **Gunnar Ternhag**, Jojksamlaren Karl Tirén. 2000.

ÖVRE NORRLANDS ORTNAMN

Ortnamnen i Norrbottens län

- 3A Bodens kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1987
- 5 Haparanda kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1992
- 7A Kalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1980
- 7B Kalix kommun : naturnamn / av Gunnar Pellijeff. 1985
- 9A Luleå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1990
- 11A Piteå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1988
- 13A Överkalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1982
- 14 Övertorneå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1996

Ortnamnen i Västerbottens län

- 14A Vännäs kommun : bebyggelsenamn / av Claes Börje Hagervall. 1986

ÖVRIGA UTGIVNINGAR

Kattgöbben Mormoras : saga på Ume-/Sävarmål. Texthäfte.

Kattgöbben Mormoras : sagan inläst av Filip Gerhardsson på CD/kassett.

DAUM-Katta : nyhetsblad. Nr. 1(1994) -. 1-2 nr/år. Kostnadsfri.

Filip Gerhardssons skrönor. 10 CD eller kassetter.

Tomas Fischer Trio. CD med Umeås jazzprofiler.

SPRÅK- OCH FOLKMINNESINSTITUET
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

Box 4056, Jägarvägen 18, 904 03 UMEÅ,

Tel Expedition och bibliotek 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

E-post: daum@daum.umu.se

<http://www.umu.se/daum/>

Arkivchef 13 58 16, förste arkivarie 13 58 18

Arkivariér 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik)